

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пићера*

Уредник

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љиљана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Ријановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Rijačević, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветиљство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског одређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научном скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

СТРАНИ ОБРАСЦИ У ЧАСОПИСИМА СРПСКЕ МОДЕРНЕ

ВЕСНА МАТОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду је фокус на испитивању посредничке улоге часописа у праћењу актуелних духовних и идејних струјања и формирању поетичких школа или праваца како оних доминантних тако и оних који ће бити на маргини епохе, а касније се наћи близу или у њеном средишту. Преузет је термин „књижевни образац“, који је Богдан Поповић увео и образложио у програмском чланку „Књижевни листови“ у СКГ-у и који, због императивне тежње ка „европеизацији“ у српској модерни, може да буде функционалан.

Кључне речи: српска модерна, књижевни обрасци, књижевна периодика

Страни обрасци у српској књижевној периодици епохе модерне реферирају на једну од тема скупа – о улози књижевне и научне периодике у процесу формирања, садржаја и поетике књижевних токова (праваца). Тема је резултат дугогодишњег личног истраживања књижевне периодике, а оправдава је и чињеница да је у периоду модерне улога књижевних часописа у обликовању идејне и духовне климе била посебно значајна. Појам књижевног обрасца, а реч је о страном обрасцу, преузет је из програмског текста Богдана Поповића „Књижевни листови“, објављеног у првом броју *Српског књижевног гласника*. И у *Гласниковој*, као и уређивачкој политици других часописа српске модерне, страни књижевни обрасци су имали важну функцију и умногоме су утицали на обликовање поетичког мозаика епохе.

У књизи *Културни животи у Европи на прелазу 19. у 20. век* Жак Дига истиче како је период модерне репрезентативан по томе што је „у кратком времену згуснуо одлучујуће промене. Облици стваралаштва, распоред слободног времена, приципи по којима се оријентише лично васпитање и образовање, готово свуда су се радикално изменили, и ове промене повукле су за собом и нове облике културног понашања“ (Дига 2007:11).

У блиској вези с тим променама била је појава „чудесног убрзавања међународних културних односа (директни контакти између уметника,

* Институт за књижевност и уметност, Београд

писаца, интелектуалаца различитих народности, размена публикација, изложби...)“ (Дига 2007:11). Слични процеси су карактеристични и за српски културни живот и актуелну књижевну праксу. Не само што је велики број српских писаца, сликара и композитора школован у западним метрополама (Бечу, Минхену, Паризу, Женеви, Лондону...), где се непосредно суочавао с тековинама западноевропске културе већ су та искуства обележила њихову уметничку праксу и поетичке исказе, који су најпре били публиковани у књижевној периодици.

О убрзаној динамици културног живота на прелому два века на српском културном простору, пре свега, сведоче чести и бројни контакти с уметницима и јавним посленицима суседних народа (Хрватима, Словенцима, Бугарима). Сусрети писаца, високошколаца и новинара из региона су се наизменично одржавали у Београду, Загребу и Софији, а одржане су и четири југословенске изложбе у периоду између 1904. и 1912. Дешавања на Свесловенским скуповима у Прагу (1908) и Петрограду (1909), као и Светска изложба у Паризу (1900) и Међународна изложба у Риму (1911) наишли су, такође, на снажан одјек у српској јавности.

Ипак, функција књижевних часописа као посредника између страних култура и литература, а тиме и уметничких праваца и образаца, била је кључна. Таквом је сматра и Жак Дига: „Многи часописи оснивани од 1890. године у већини европских земаља били су *један од главних вектора међународног ширења културе*“ (Дига 2007: 83) и као потврду наводи француске часописе *Меркур де Франс*, *Ла Реву блани*, *Ла йлим*, *Реву де Пари*, а од немачких *Југенд*. Том списку бисмо као пример „међународног вектора“ придружили и берлински *Блејер фур ди Кунст*, један од водећих немачких модернистичких гласила у коме је његов уредник песник Стефан Георг континуирано преводио француске симболисте. И најзначајнији експресионистички часопис *Дер Штурм*, одличан је пример како једно књижевно гласило, када се отвори за комуникацију, постаје стожер уметничког живота у ширем европском контексту. Отуда залагање Богдана Поповића за превођење великих европских писаца и угледање на њих, може да се види и као дух времена, а не само као потреба мале, недовољно развијене литературе за страним узорима.

Ипак, не треба превидети чињеницу да су, поред сталних културних контаката и духа интернационализма, епоху европске, али и српске модерне, обележиле и тенденције сепарације и искључивања, које су биле у функцији одржања националних културних образаца и матрица. Књижевни часописи су и ту имали одлучујућу улогу. Појава *Српског књижевног гласника*, примера ради, није била једнодушно прихваћена у српској културној јавности. Традиционалистички *Летопис Мајнице српске* и *Бранково коло* као и новопокренуто Живаљевићево *Коло*, били су критички настројени према новом гласилу, делом и због његове ори-

јентације према западноевропским, пре свега француској књижевности. Тако у једном од чланака у *Лейојису* стоји како „*Књижевни гласник* изгледа у сваком броју као неки српски орган француских емиграната и колониста у Краљевини... није он чедо нашег народног духа... изгубио је национални темељ испод ногу... Овакав орган, овакво луксузно егзотично биље, пренесено на наше сиромашно, некултивирано тле не може и неће моћи напредовати... читав рад око тог насилног калемљења мора остати по природном закону јалов.“ (*ЛМС* 1902, 6: 131)

Та врста отпора према страним обрасцима није била одлика само српске књижевности и културе: „Националне културе носе у себи обележја различитих традиција. Оне се изражавају на бројним језицима и кроз институционалне форме које су веома разноврсне у зависности од утицаја религија или идеологија, као и од односа уметника и власти у овом или оном крају Европе“ (*Дига* 2007: 12). Различитости су биле потенциране процесима конституисања нација, тако да они, иако претежно везани за 19. век, нису изгубили много на актуелности ни почетком 20. столећа. Повишена национална самосвест била је једна од претпоставки културне еманципације, представљала је брану разним облицима културног колонијализма, али и идеји космополитизма. То посебно важи за словенске народе унутар Аустроугарске, где је размеђа векова период повећаних националних активности и тежњи ка културном, а касније и политичком осамостаљивању. У прихватању нових културних и уметничких образаца, водило се зато рачуна и о националној традицији, као и о политичким, етичким и социјалним импликацијама дела која су понуђена као образац. Отклон који је у *Гласнику*, пре свега код његовог најгласовитијег критичара Јована Скерлића, постојао према француској декаденци, био је мотивисан етичким и социјалним моментом, док је отклон Богдана Поповића према немачкој модерној поезији, посебно сецесији, имао преваходно политичку мотивацију.

И супротно, политички моменат, поред уметничког, могао је да побуди интересовање српских књижевних посленика за мале књижевности, какве су биле белгијска или скандинавска. Поред тематско и формално-стилских иновација у делима Емила Верхарена, Хенриха Ибзена, Аугуста Стридберга, Кнута Хамсуна или Бјернстерна Бјернсона и чињеница да су ти аутори долазили из земаља чије је политичко осамостаљење скоријег датума, а литературе биле у сенци већих западноевропских, додатно је повећавала интересовање и наклоност за њихове ауторе. Тако младобосанац Перо Слијепчевић у бечкој *Зори* пише обимну студију о Младој Белгији (1910: 6–7, 256–280) као пожељном узору српској и јужнословенским литературама, а у истом том часопису (који окупља српске, хрватске и словеначке високошколце), пуно се преводе Верхарен и Ибзен. Чак и код Петра Кочића, национално врло укорјењеног писца, видан је утицај скан-

динавских писаца, пре свега, Бјернсона. Сличност Кочићева с Бјернсоном се огледа не само у монументалности босанског и норвешког пејзажа и њиховој суровој лепоти већ и унутрашњој снази њихових књижевних јунака и њиховој повезаности са завичајним пределима.

Антагонизам између појачане културне и уметничке комуникације и потребе обједињавања европског културног простора, с једне стране, и свест о националној самобитности и важности њене афирмације, с друге стране, нису су се неминовно поништавали и искључивали. То истиче и Жак Дига: „Велике уметничке струје овог периода, за које је дуго постојала тежња да се ограничавају на уско националне просторе (импресионизам и симболизам су, пре свега, ‘француски’, експресионизам ‘немачки’, футуризам ‘италијански’ итд.), готово увек су се гранале на цео континент, на основу чега се може претпоставити да су постајали било паралелне мотивације било узајамни утицаји. *Нова уметност*, јапански утицај, антинатуралистичке тенденције у приказивању предмета, истраживање нових начина наратије, јавили су се у време ове ‘прекретнице века’ у већини крајева Европе и под различитим именима (сецесија, модернизам, југендстил, симболизам, нова уметност)“ (Дига 2007: 13).

Српска књижевност и њена периодика нису ту представљали изузетак. Контраверзе које су се јављале при угледању или преузимању страних књижевних и културних образаца биле су превладаване на различите начине. Богдан Поповић је, свестан да у преузимању туђих образаца постоји опасност од губљења индивидуалног као суштинског у уметничком делу, разрешио дилему уводећи појам „плодног угледања.“ Ако се пажљивије анализира Поповићево образложење, њиме су унеколико антиципиране поставке теорије о културном трансферу или превођењу, јер се уместо о утицајима, говори о одјецима, а посебна пажња посвећује примаоцу и прате облици трансформације, а не само тип асимилације прихваћеног. Отуда и Поповићева констатација: „Стога се не треба бојати да позајмице... могу бити штетне по националну производњу. За оригиналне духове, који имају сами нешто своје да кажу, неће никад бити опасности да ће их туђи обрасци начинити туђинима. Онај који је оригиналан, у њему ће се ‘раса’ увек *показати*, баш зато што он ствара из властитог фонда; и такав уметник ће бити увек националан... Позајмице се, дакле, траже у корист, а не на штету самосталног произвођача“ (Б. Поповић 1977:147).

Ту врсту амбиваленце на сличан начин су премошћавали и други актери српске модерне. Сима Пандуровић, један од декадената, чију је поезију Скерлић само условно прихватао, залажући се „да се широм отворе врата утицајима страних литература“ како би домаћа постала „спиритуалнија, садржајнија и дубља“, ипак је упозоравао на неопходност „национализовања асимиллованих страних елемената и утицаја“ (Бо-

санска вила, 1912: XXVII, 17, 234). Димитрије Митриновић, у чијим су „Естетичким контемплацијама“ више него препознатљиви утицају италијанског футуризма, писао је у чланку „Национално тло и модерност“ да „страни утицаји треба да буду национализовани, модифицирани према нашим силама и приликама и од страног треба уносити само оно што је довољно космополитско, опће, да би се код нас могло добро и природно сродити с нашом народном душом“ (Митриновић 1979: 398). Отуда је Иван Мештровић с Видовданским храмом и скулптурама косовских јунака, тј. спојем националне тематике с модерном уметничком формом могао да постане застава раних српских и хрватских авангардиста.

Међутим, мора се одмах рећи да је у одабиру књижевних узора као својеврсних оријентира, епоха српске модерне изразито дисперзивна, неретко и контрадикторна. Чак и унутар *Српског књижевног гласника* и његових уредника Јована Скерлића, Богдана и Павла Поповића су постајале разлике у књижевним узорима и оне су утицале и на њихове књижевно-критичке и књижевноисторијске судове. Извесно је да је међу њима било и додирних тачака и да је својом уређивачком политиком *Гласник* успео да промовише одређени поетички концепт, чија су парадигма понајпре били Дучићева и Ракићева поезија, али је истовремено и сам био мета критика и оспоравања. И то не само од стране традиционалистичких гласила, какви су били *Лейпцигски Мјесец српске*, *Коло*, *Бранково коло* већ и од оних часописа који су, као и *Гласник*, узоре тражили у развијеним западноевропским књижевностима.

Парадоксално, први програмски текст српске модерне Дучићев „Споменик Војиславу“ објављен је у *Делу* 1904, часопису за који се никако не може рећи да је попут *СКГ*-а предњачио у процесу „европеизације“ српске књижевности. Али, када се пажљивије прочита тај програмски текст, постаје јасно зашто га је аутор, коме је песничку славу створио *Гласник*, објавио у другом књижевном часопису. Проблем није у Дучићевој похвали „Љепоти без отаџбине“ или залагању да се окренемо „великоме и умноме Западу... јер је у цијелој својој прошлости српско племе гледало према Западу“, већ у томе што је на том Западу промовисао поезију „симболиста и декадента која је открила више него нове облике: нова осјећања... љепоту музике и слободе осјећаја... добила своју философију, лијепу философију *символа*, чисту философију пјесништва“ (Дучић 1979: 63). Постулирајући као узоре Метерлинка и француске декаденте, уводећи немачке модернисте Рихарда Демела, Хуга вон Хофманстала и Стефана Георга, Дучић се непосредно супротставио и Јовану Скерлићу и Богдану Поповићу, јер је усмеравао токове националне поезије у правцу који главни критичарски арбитри нису никако желели.

У радикалском *Делу* изашла је и студија Николаја Велимировића „Ниче и Достојевски“ (1912), а потом и „Творци историје. Карлајлова и

Толстојева теорија“ (1914), чиме су не само приближене него и у националним оквирима сагледане неке од кључних идеја европске културе. Расправом о Ничеовом *Нагчовеку* и *Свечовеку* Достојевског, Николајевић је у највећој мери ишао у корак с духовном и интелектуалном климом времена и слутио догађаје који су долазили: „Ниче и Достојевски нису две теоријске силе какве су Спиноза и Кант, то су две живе силе којима свет живи. Борба у име Ничеово и Достојевскога већ се овде-онде заповеда. Но одсудна страховита борба тек има да дође. Дух надчовека и свечовека ићи ће пред војскама. Један нови ‘устанак робова’ предстоји, и ако што се извесно да предвидети, то је једна нова победа њихова“ (*Дело XVII*, 62: 354). Биле су то више но пророчке речи у предвечерје Великог рата.

Значај Ничеовог присуства у српској модерни потврђују ширина и жестина полемике у оновременој штампи до које је дошло поводом Ђурчиновог превода *Тако је говорио Заратустра* (1912). Та расправа, у коју се укључио велики број српских уметника и интелектуалаца, указала је на актуелност питања границе и моћи индивидуе, као и на велику подељеност културне јавности, у којој је дух колективизма, као битни постулат патријархалне културе, још био жив. Такође, у главном критичком току, коме су тон давали Јован Скерлић и Богдан Поповић, социјална и морална функција уметности, односно њен естетички дериват сматрани су примарним. Отпор према радикалнијим експериментима и настојањима да се постојећи језик, садржај и форма дезинтегришу и да до израза дође хипертрофирани индивидуализам и подсвесно, наилазили су на отпор и сматрани дестабилизујућим фактором развоја националне литературе. Јован Скерлић се позивао на бечког критичара Макса Нордауа и његову студију „Изопаченост“, у којој је уведен појам дегенерације и примењен на уметност. У чланку „Савремени Французи од Макса Нордауа“ у СКГ-у Скерлићево оспоравање декадентне уметности поприма програмски карактер: „Оно што се у овој књизи истиче, то је снажан, безобзиран напад на модернисте, на младу школу, декаденте, симболисте, верлибристе, естете, и како се још не зове та ‘света гомила идиота’ коју младост не штеди од мекшања мозга. Њихову естетику ‘уметности ради уметности’ сматра Нордау за теорију људи недовољно умно развијених, неспособних за шире идеје и трајан и редован рад; то су људи антисоцијални у својим нагонима који проводе животе у неком детињастом брбљању које они називају уметношћу. Они озбиљно тврде да је ‘свет створен да заврши једном лепом књигом’ и да једна виша душа не треба да се предаје гомили. То су слабоумни мистичари, за које је нејасност синоним дубине, а јасност значи вулгарност“ (1903, IX, 10 :560).

Ако се притом има у виду да су Скерлићеви узорци били витализам Жан-Мари Гијоа и социјалне и активистичке идеје Жила Ренара и Ернста Ренана, постаје јасно зашто су песништво Владислава Петковића Диса,

Симе Пандуровића и проза Исидоре Секулић били парадигматични примери за пут којим не сме да крене српска књижевност.

Отпор према декадентној уметности Богдана Поповића, *Гласникова* власника и једног од уредника, имао је нешто другачије мотиве, али исту снагу. Преферирајући естетичку и етичку мисију уметности, прихватајући Спенсеров еволуционизам и естетичке идеје Александра Бема, Богдан Поповић је „европеизацију“ српске књижевности видео као процес реформисања, а не наглих искорака и раскида с класичним вредностима европске и националне литературе. То је демонстрирао и изразито негативним односом према Хенрику Ибзену, једном од истакнутих уметника европске модерне. За разлику од младобосанаца, за које је Ибзен био култни писац, Богдан Поповић га је сматрао „претенциозним и антипатичним надрифилософом“ (Б. Поповић 1977: 59) и поводом њега упозораво да је „напредак врло често скопчан с *кварењем*, с *кварењем* нечег старог и доброг“ (Поповић 1977: 138).

У односу на Скерлићеве и Поповићеве књижевне идеје, и обрасци којима су били инспирисани млађи писци и критичари, посебно они из другог и трећег таласа модерне, припадали су другачијем поетичком моделу. То је било посебно видљиво код песничке генерације ране авангарде, чија је колевка била *Босанска вила*, посебно од 1910. када су редакцију преузели младобосанци.

Констатација Милоша Видаковића поводом Исидориних *Сајуџиника* да је „епско приповедање прошло и да је данас лично... и другим лицима даје се своја садржина... Данас се нема него самог себе, данас се тапка у себи“ (*Народ* : 3.(16) V 1913), била је индикатор да је дошло до значајне семантичке и поетичке промене и да је створена нова духовна и уметничка парадигма. Тежишни су били индивидуално, субјективно, несвесно, те мислиоци и уметници који су били окренути унутрашњем животу, души и новим облицима духовности, мистичним узлетима. Отуда код младобосанца Боривоја Јефтића апострофирање Ничеовог Заратустре, захтев за „обртање погледа у себе“, спознају себе „до сржи“, али и за будношћу „да би се могло саживети са усамљеношћу свог унутрашњег живота“ (*Српска омладина* 1913: 10, 177).

Димитрије Митриновић, један од најутицајнијих у покољењу младобосанаца и идеолог ране српске авангарде, био је озрачен идејама италијанских футуриста када је писао своје „Естетичке контемплације“ прожете екстазом и новим облицима душевности: „Тек кроз душу треба говорити нама данашњима, јер смо одвећ запослени собом да бисмо се могли жртвовати за нечију праксу или нечију теорију“ (*Босанска вила* 1913, 15–16, 223–224). Душа и душевност ће бити оно што ће Митриновића привући модерним немачким песницима Арну Холцу, Рихарду Демелу и Алфреду Момберту, о којима ће писати врло луцидно у расправи „Из лирске Гер-

маније“ 1909.¹ Фокусираност на овај тип модерне поезије и фасцинација различитим облицима „душевне узнемирености“ и њене „болесне сложености“ која иде до патолошких форми, дистинктивна су линија у односу на скерлићевски и богданпоповићевски поетички концепт.

Та разлика у књижевним начелима и правцу развоја националне књижевности у највећој мери ће се манифестовати у перцепцији Дисове поезије и лирске прозе Исидоре Секулић. Њихове књиге ће бити посве различито вредноване: у *Гласнику* ће бити схваћене као књижевни инцидент и индикатор егоцентричности и душевне пометености аутора, а у *Босанској вили* као израз аутентичне уметности.

И преводна књижевност, до које су и *Гласник* и *Босанска вила* пуно држали, показује колико су разлике велике. Док се у *Босанској вили* посебна пажња посвећује француским симболистима и декангентима Бодлеру, Верлену, Метерлинку, Верхарену, Мореасу, дакле песницима који су језик ослобађали чврстих семантичких стега, ишли ка дубљим психолошким и симболичким аспектима, ка неодређености, у *Гласнику* се Бодлер као родоначелник модерне поезије појављује тек 1913.² По исказу Д. Витошевића, први превод овог песника појавио се у Одавићевој *Новој искри* још 1903, а до почетка Првог светског рата он је био „један од најомиљенијих и највише превођених страних песника у ваљда свим листовима и часописима, и можда најутицајнији. Само се *СКГ* томе одупирао!“ (Витошевић 1990: 148). У првој серији *Гласника* Малармеа нема, Рембо се појављује само с песмама „Осећање“ и „Спавач у долини“ 1912,³ док су малобројне Верленове и Верхаренове песме углавном родољубиве. Парнасовац и нобеловац Сили Придом више је превођен, као и Ередија и де Лил, што је и очекивано с обзиром на то да је њихова поезија у већој мери израз објективизараних емоција и инспирисана античким и митолошким мотивима, те је више одговарала уређивачком концепту часописа.

Гласников однос према модерној немачкој књижевности у односу на *Босанску вилу*, био је у већој мери антагонизиран. На страницама *Виле* су превођени не само Арно Холц, Рихард Демел и Алфред Момберт, пе-

¹ „У *Фанијазијусу* дао нам је Холц цијелу своју интеллигентну и каприциозну душу“...; Демел је пропевао у вријеме највећег заноса за Ничеом и обилно се напојио на обилном врелу Ничеове племићке душевне узнемирености...; Момберт је изнео сву болесну сложеност модерне душе стилем исто тако сложеним; пјесник је оригиналан „додуше најчешће нејасан или неразумљив, који чини импресију патолошког – али који у срећним часовима даје изврсне ствари пуне душевне непосредности и необјашњиве поезије мистериозног“ (Митриновић, 1979: 450).

² Објављује се програмска песма „Албатрос“

³ Д. Витошевић указује на то како се превод *Албајтрос* јавио две године раније у листу *Штјампа*, а преводи Рембоових песама претходно у београдској периодици: *Штјампа*, *Недељи*, *Новом времену*, чак и у *Цетињском вјеснику*, па тек у *Гласнику*.

сници којима је Митриновић био наклоњен, већ и Хуго фон Хофманстал, Рихард фон Шаукал, Густав Фалке, а Фридрих Ниче је, с америчким песником Волтом Витменом, био кључна личност младобосанског песничког покољења.

С друге стране, модерна немачка књижевност не само што је мало превођена у Скерлићевом и Поповићевом часопису већ је у критичким приказима била предмет оспоравања. Неретко је преузимао негативан критички суд из стране штампе, попут оног о новели „Поручник Густл“ Аугуста Шницлера, у којој је иновацију представљало увођење унутрашњег монолога. Доносиће негативан приказ из бечке штампе, *Гласник* је стварао утисак информисаности и непристрасности. Слично се поступило у критичком приказу *Анџолоџије немачке сецесионистичке лирике* (1902), чији је аутор Богдан Поповић. Он ће, представљајући Алфреда Момберта, једног од песника из *Анџолоџије*, који својим мистичним космоизмом претходи експресионизму, преузети негативан суд немачког рецензента Бергера: „Оно што Момбертов *Мислилац* говори праве су бесмислице. Сви закони ума људског мишљења и погледа, закони људских осећања, све је овде уништено; влада необуздане фантастике не само да је прокламована већ је и изведена: *разум постојаје безумље*“ (*СКГ 1902: V,5*). Није тешко осетити Поповићево задовољство због подударности сопственог са судом страног критичара, а однос негације је пренет на целокупну немачку модерну лирику. Оцењујући је као епигонску у односу на француску, као „детињасту“, „чудну и бесмислену“, „дубоко празну и претенциозну“, Богдан Поповић ју је елиминисао као узора српским писцима.

Међутим, у односу на стране писце и дела, концепти уређивачих политика *Гласника* и *Босанске виле* нису били у свим аспектима удаљени. Постојали су елементи који су били заједнички реформаторској и модернистичкој варијанти српске књижевне и критичке праксе, а то су национални, социјални и југословенски аспект, који је укључивао ослободилачку и револуционарну варијанту. Отуда је најмлађа генерација модерниста и раних авангардиста, иако се по поетичким схватањима разликовала од Скерлића, делила његов друштвени и национални активизам и сматрала га својим идејним вођом (Палавистра 1992:18). Стога се *Гласниковом* концепту уређивачке политике најмлађе покољење модерниста и раних авангардиста није непосредно супротставио, национална мисија и кохезивна моћ београдског часописа су били изнад поетичких размимоилажења.

Та врста блискости младог нараштаја с кругом око *Гласника* евидентна је посебно у бечкој *Зори*, коју су уређивали младобосанци Перо Слијепчевић и Димитрије Митриновић, и чији је наглашени друштвени и револуционарни активизам био спона и с *Босанском вилом*. Избор пи-

саца и дела, који се преводе и о којима се пишу критичке студије у *Зори*, указује на то.

У овом бечком омладинском часопису се преводи поезија европских модерниста Рихарда Демела, Емила Верхарена, Мориса Метрлинка и Сили Придома, али искључиво родољубива и социјална.⁴

И када су у питању модерни белгијски песници Метрлинк и Верхарен или скандинавски писци Хенрик Ибзен, Аугуст Стринберг или Кнут Хамсун, који нису припадали кругу писаца које би уредници СКГ-а могли да прихвате као образац, мотиви *Зориних* уредника да буду представљени домаћој књижевној и културној јавности били су у сагласју с књижевном политиком браће Поповић и Јована Скерлића. Тако су се Перо Слијепчевић, пишући програмску студију „Млада Белгија“, и Лука Смодлака, представљајући у десетак наставака књижево дело Ибзена, Стринберга, Хамсуна, фокусирали више на социјалне, етичке и националне аспекте њиховог дела⁵ и настојали да покажу како њихов индивидуализам, иако ничеовског типа, има друштвену функционалност.

И заиста, део револуционарних импулса омладинске генерације долазио је из ничеовске побуне, односно, како примећује историчар Милорад Екмечић, младобосанци су инспирацију „за прометејско жртвовање за националне идеале“ налазили у „ничеовој филозофији о потреби стварања нове културе, свесним деловањем прве генерације змајеубица и побуњеника против својих отаца (Екмечић 1998:42).

Други део револуционарних импулса код овог покољења долазио је од руских народњака и анархиста пре свега Николаја Херцена, Бакуњина, Сергеја Степњака, те Петра Кропоткина. У том контексту треба сагледати и лектуру младобосанаца у којој су посебно место заузимала социјалним бунтом прожета дела Максима Горког и Леонида Андрејева. Истовремено, Горки и Андрејев, као и Михаил Арцибашев и Анатол Франс (као социјалиста и писац) били су део лектире и младих српских социјалдемократа, чији је вођа био Димитрије Туцовић, а културни идеолог Душан Поповић, уредник централног социјалистичког часописа *Борба*.

И ту се срећемо с новим, недовољно уоченим аспектом књижевне рецепције код српских социјалиста, релевантним за проблематику књижевних образаца и њихове улоге у развојним процесима српске књи-

⁴ *Зора* је преузела из СКГ-а преводе Придома, Слијепчевић је превео Демелову песму „Раднику“, а Верхарена преводи Миодраг Ибровац.

⁵ П. Слијепчевић је у студији „Млада Белгија“ указивао како дела белгијских модерниста нису „чисто индивидуалистичка“, да поседују „јаки социјални тон и етички карактер“ и окренута су „певању раду и бољој будућности“ (Слијепчевић 1983: 53–73), а Лука Смодлака је у етичком делању Ибзенових ликова видео подстицајни фактор за опште друштвене промене, сматрајући да „истаћи вољу као свемоћни принцип живота, значи унети у неразвијене прилике снагу и покренути слојеве на интензивнији рад“ (*Зора* 1910: 2, 75).

жевности. Реч је о критичкој перцепцији романа *Црвени крин* Анатола Франса и *Сањин* Михаила Арцибашева, чији су се преводи на српском језику појавили почетком 20. века, а у којима су радикалније отворена питања граница слободе јединке и њеног етичког кодекса, непосредније се пришло различитим видовима љубави, еротског и нагонског у човеку, а с пројекцијом новог друштва конципиран је и лик нове, модерне жене.

Иако марксиста, Душан Поповић је отварајући проблем апсолутне љубави, страсти и љубоморе у роману *Црвени крин* Анатола Франса, непосредније проговорио о контроверзама човекове интимае „о дубоком, метафизичком нагону“, који „се увлачи у душу и срце“ и који се рационално не може разрешити (*Борба* 1914: III, 1, 845).

И у тумачењу Арцибашевљевог романа овај критичар је показао сензибилност за модерну литературу. Упркос томе што је главног јунака Сањина видео као својеврсног *Übermensch*-а и као отелотворење „неограниченог безобзирног индивидуализма“, сматра Арцибашева великим писцем, а роман оцењује као „један грандиозан докуменат времена... и један несумњив симптом агоније данашњег друштва“ (*Борба* 1910: I, 1, 115). Та врста перцепције романа *Сањин*, чија је појава и у европској јавности деценијама имала размере културног скандала, тим више заслужује пажњу.

Примери о којима је претходно било речи, показују како је у ширењу духовног и идејног хоризонта српског књижевног и културног мњења био велики допринос књижевне периодике и како је она била главни посредник у преношењу нових поетичких образаца. И по завршетку Великог рата, који је својим драматичним и турбулентним дешавањима изменио идејне и духовне оквири и радикализовао поетичке промене, улога књижевних часописа је била незаменљива.

ЛИТЕРАТУРА

Витошевић, Драгиша. *Српски књижевни гласник*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, Вук Караџић, 1990.

Дига, Жак. *Културни живој у Европи на прелазу из 19. у 20. век*. Прев. Т. Портман. Београд: Клио, 2007.

Дучић, Јован. „Споменик Војиславу.“ *Писци као критичари пре Првог светског рата*. Приредио П. Протић. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1979.

Митриновић, Димитрије. „Национално тло и модерност“. *Књижевности Младе Босне*. Приредио П. Палавестра. Сарајево: Свјетлост, 1965.

Митриновић, Димитрије. „Из лирске Германије“. *Писци као критичари пре Првог светског рата*. Приредио П. Протић. Нови Сад – Београд: Матица Српска, Институт за књижевност и уметност, 1979.

Палавестра, Предраг. „Идеологија и мисија књижевних часописа“. *Традиционално и модерно у српским часописима 1895–1914*. Зборник, прир. В. Матовић и С. Пековић. Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1992.

Поповић, Душан. „Сањин“. *Кријтика у Скерлићево доба*. Приредио Д. Витошевић, Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1975

Поповић, Душан. „Сањин“. *Кријтика у Скерлићево доба*. Приредио Д. Витошевић, Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1975

Поповић, Душан. „Једна стара тема“. *Кријтика у Скерлићево доба*. Приредио Д. Витошевић, Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1975.

Поповић, Богдан. „Књижевни листови.“ *Кријички радови Бољдана Појовића*. Приредио Ф. Грчевић. Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1977.

Поповић, Богдан. „О књижевности.“ *Кријички радови Бољдана Појовића*. Приредио Ф. Грчевић. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1977.

Скерлић, Јован. *Кријички радови Јована Скерлића*. Приредио П. Палавестра. Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1977.

Слијепчевић, Перо. „Млада Белгија.“ *Кријички радови Пере Слијепчевића*. Приредио П. Протић. Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1983.

ИЗВОРИ

Босанска вила, Сарајево, 1885/86–1914.

Дело, Београд, 1894–1915.

Зора, Беч, 1910–1912.

Летопис Матице српске, Будим, Нови Сад, 1824. до данас.

Народ, Мостар, 1907–1914.

Српска омладина, Сарајево 1912–1913.

Српски књижевни гласник, Београд, прва серија 1901–1914.

Vesna Matović

FOREIGN PATTERNS IN MAGAZINES OF SERBIAN MODERNA

S u m m a r y

In the work, focus is on research of mediatory role of magazines in following current spiritual and notional trends and in forming of poetic schools or streams, both dominant ones and the ones which will remain on the margins of the epoch, but later will find themselves in or near its center. The term “literary pattern“ was borrowed from Bogdan Popović who introduced and motivated it in his program article “Literary magazines“ in SKG and which, due to imperative striving for “Europeanization“ in Serbian moderna, can be functional.

